

DOBA ŽELEZNÁ

Doba Železná vytvorila nové pomery. Železo zaistilo európskym národom dosiaľ zabudnutým a zaostalým, nesmierne rýchly vzostup. Vyvolala veľký pohyb „morských národov“, ktoré prenikli až do Egypta v dobe, keď sa rúcala chetitská kultúra a rozkladal mezopotámsky poriadok. Kelti opustili dunajské pláne a zaplavili severnú Itáliu a Galiu. Pri druhej expanzii prenikli kmene Galov v 4.storočí pr.K. do Itálie a v 3.storočí pr.K. do Grécka. Zmocnili sa Ríma a Delf. Dostali sa až do Malej Ázie, kde založili Galatiu. Pád Chetitskej ríše bol bezprostredným dôvodom na rozšírenie technológie výroby železa. Je dosiaľ nevysvetliteľným paradoxom, že železo je vo svojom prírodnom stave po zemi rozšírené oveľa viac ako meď a cín, no napriek tejto skutočnosti ho človek začal všeobecne používať oveľa neskôr. Najstarší zruční taviči železa pochádzali z pobrežia Čierneho mora. Prvé historické zmienky o tejto skutočnosti máme z archívov chetitských kráľov. Po zániku ich ríše sa výroba železa rozšírila do Palestíny, kde bolo z neho vyrobené prvé poľnohospodárske náradie (motyky, radlice pluhov, kosáky). Cez Anatóliu a Sýriu a pravdepodobne následne cez Cyprus sa dostalo železo do Grécka.

SŤAHOVANIE NÁRODOV

Boli to Húni, ktorí vyvolali celkový proces sťahovania národov, ktoré po tom následne zničili západorímsku ríšu. Celý ten besný a prudký nápor Húnov si odniesla západná časť rímskej ríše. Skutočnou a rozhodujúcou udalosťou bol vpád Alarichových Vizigótov do Itálie, ktorý vyvrcholil dobytím Ríma v r. 410 po.Kr. Provincie zbavené riadiaceho centra už nedokázali odolávať čoraz častejším a mnohokrát bleskovým vpádom barbarov.

SKÝTI V BLÍZKOSTI SLOVENSKEJ BRÁNY

Na naše územie prenikli Skýti niekedy v 6. a 5. storočí pr.K., aby obsadil jeho južnú rovinatú časť. Na starom kultúrnom podloží rôznych plemien pri čiernomorskej, dneperskej a kubánskej oblasti zjednocoval sa počas staršej doby železnej národ Skýtov. Jedna časť tohto kočovného ľudu sa presunula niekedy v 6. a 5. storočí pr.K. do Karpatskej kotliny a na južné Slovensko. Podľa gréckeho historika Herodota bolo niekoľko skýtskych plemien: Skýti – oráči a roľníci, Skýti - kráľovskí a Skýti – kočovníci. Skýti v Karpatskej kotline zanechali kočovný život, trvale sa usadzujú na obsadených územiach, aby neskôršie splynuli s domácim neskorohalštatským obyvateľstvom – ŠÁROVCE. Skýti k nám priniesli svoju kultúru, ktorá prevzala prvky z maloázijskej a iránskej oblasti, ale aj kultúru poznačenú silným vplyvom gréckym (Olbia). Iránsky a vôbec stredoázijský vplyv pripomínajú kovové výrobky, šperky a predmety úžitkového charakteru: kovanie vozov, konských postrojov, časti odevov a výstroja zdobené zvieracími motívami (jeleň, zajac, orol). Krásne ozdobené exempláre sa našli v ŽELIEZOVCIACH a vo VEĽKEJ MANI. S používaním koní súviseli železné zubadlá. Prezrádzajú vyspelú kováčsku remeselnú výrobu. Hrnčiarsky kruh je novým prínosom Skýtov. Priniesli ho na naše územie a cez Keltov sa s ním oboznámili neskôršie aj naši predkovia SLOVANIA. Rozhodujúcu úlohu pri likvidácii Skýtov na našom území mali v priebehu 3.tisícročia pr.K. Kelti. Vpádom Keltov význam Skýtov postupne zanikol, ale ich osobitná kultúra nie.

KELTSKÉ KONE PRI TEPLÝCH VODÁCH NAŠICH RIEK

Do Karpatskej kotliny sa Kelti dostali už v počiatkovej fáze svojej expanzie na Balkán, okolo r. 400 pr.K. V tejto dobe nachádzame ich početné sídliská a pohrebiská v povodí našich štyroch riek-Žitavy, Nitra, Hrona a Ipľa. Kelti do okolia Slovenskej brány prenikli z pravého brehu Dunaja, cez brody pri Komárne a Ostrihome. Osídlili celé juhozápadné Slovensko až po úpätie Pohronského Inovca a Tribečských vrchov. Kelti boli vo svojej dobe skutoční držitelia moci v

strednej Európe. V strednej Európe, hlavne v Podunajsku, narazila keltská expanzia na Skýtov, ale aj na zvyšky ľudu populnicových polí, ktorý staval mohyly a na etnické germánske zložky.

Na Slovensku poznáme asi 50 keltských plochých pohrebísk. V blízkosti Slovenskej brány to boli predovšetkým: BEŠEŇOV, BÍŇA, ZALABA, POHRONSKÝ RUSKOV, KURALANY, FARNÁ, HRONOVCE, MIKULA, VYŠKOVCE NAD IPEOM, IPELSKÝ SOKOLEC, LONTOV, ŽEMLIARE, LEVICE, TLMAČE. Kelti na našom území rozvinuli ťažbu železa a drahých kovov, zvlášť zlata, striebra. Najstaršie keltské mince sú statéry. Mince s vyobrazením koňa s opratami sa pripisujú Kotínom, ich zdrojom bolo striebro z okolia B.Štiavnice a B.Bystrice.

Meno „Biatec“ sa pokladá za meno vedúceho kniežaťa, možno najvýznamnejšieho. Zlatá keltská minca sa našla v LEVICIACH (poklad). Je pravdepodobné, že Kelti na našom území mali svoje mincovne vo VRÁBĽOCH, BIELOVCIACH, BÁTOVCIACH, BOHUNICIACH a v LEVICIACH. V Leviciach ide o poklad 153 strieborných mincí hontského typu spolu s niekoľkými zlatými statérmi v nádobe. V rokoch 125-50 pr.K. Kelti na našom území stavajú svoje výrobné strediská – oppidá. Nastáva prudký rozvoj železiarstva a výroby keramiky na rotujúcom hrnčiarskom kruhu v špecializovaných hrnčiarskych dielňach. Takéto hrnčiarske stredisko bolo odkryté v ŠÁROVCIACH. Ide tu vlastne o rozsiahlu hrnčiarsku kolóniu so špecializovanou výrobou určitých druhov keramiky. Do tejto fázy patrí aj výroba rotačných mlynov zo suroviny exploatovanej v Štiavnických horách.

V rokoch 50 pr.K – 10 po K. od severu na Keltov stále viac doliehal germánsky tlak. Keltské oppidá dožívajú v strednej Európe svoju poslednú úlohu a zanikajú v posledných desaťročiach pred zmenou letopočtu. Keltská expanzia do Karpatskej kotliny sa dotkla významnou mierou aj našej Slovenskej brány. Naše územie sa v tomto čase stalo jedným z najdôležitejších ohniviek v strednej Európe. Materiálna kultúra Keltov niesla znaky kultúry etruskej a gréckej. Cez alpské priesmyky, cez prístav Marseille bol k nám prepravovaný grécky a etruský tovar aj remeselníci, aby pre keltskú kniežaciu vrstvu vyrábali drahé šperky a iné predmety. Len na západnom Slovensku sa doteraz zistilo vyše 100 keltských nálezísk. Keltské chaty boli odkryté v ŠÁROVCIACH. Boli to jednoduché obydlia pokryté slamou. Keltské poľnohospodárske nástroje tvarovo a funkčne dosiahli už takú dokonalosť, že sa nemuseli ani v neskoršej dobe po ich prevzatí inými národmi v podstate meniť. Poznali železnú kosu s krátkou jazykovou rúčkou pre upevnenie na drevenú násadu, zahnutý železný kosák, drevený rýľ s kovaným ostrím, rotačný kamenný žarnov (používal sa na slovenskom vidieku ešte v XIX.storočí), železné radlo, motyku, sekeru, primitívny žací stroj, píľku, dláto, železný vrták na drevo (jeho tvar sa dodnes nezmenil). Pozoruhodné sú kováčske nástroje: kovadlina, kladivo, pilník. Používali dĺžkovú mieru, ktorej násobkom bol úsek 60 cm. Poznali všetky dosiaľ pestované plodiny, obilniny a strukoviny. Chovali hovädzí dobytok, kone, ošípané, kura a hus domácu.

Základom keltského remesla bolo hutníctvo. Svedčia o tom nálezy železnej strusky, vedľajšieho produktu redukcie v peciach, v ŠÁROVCIACH. Nájdené predmety vo V. MANI dokazujú, že Kelti surový kov, získaný v redukčných peciach nielen zušľachťovali, ale aj zvárali a niektoré nástroje aj kalili, aby dosiahli potrebnú pružnosť. Dokázali tvrdiť ostria sekier a mečov. Šperky vyrábali z bronzu, železa, striebra a zlata. Ako novú surovinu používali sklo a sklovitú pastu, z ktorej vyrábali korále.

DÁKOVIA

Súčasne so zjavením sa Keltov v strednej Európe sa zjednocujú v oblasti Karpát, na území dnešného Rumunska, gétsko-dácke kmene. Tieto kmene, ktoré sa neskoršie súhrnne nazývajú dácke, viedol kráľ Burebista. Niekedy v polovici 1.stor. pr.K. sa rozkladala zjednotená silná gétsko-dácka ríša od severných Karpát k strednému Dunaju a vyvíjala mohutný nápor na svojich susedov. Podľa doterajších nálezov artefaktov hmotnej kultúry Dákov na našom území a údajne z antickej historiografie, došlo v šesdesiatych rokoch pr.K. k veľkej vojenskej zrážke v Podunajsku medzi Keltmi a Dákmi. Zdrvujúca porážka Keltov pri Neziderskom jazere bola príčinou úplného zlomenia ich moci v Podunajsku. Presun Dákov k hraniciam nášho územia sa prejavil aj na juhozápadnom

Slovensku. Bolo objavených viacero laténsko-dáckych nálezísk – ŠÁROVCE, LIPOVÁ, N.HRÁDOK, JELŠOVCE. Dácky kráľ Burebista zomrel v r.40 pr.K. a dácka ríša sa pod tlakom Rimanov na Dunaji začala rozpadat'.

Podľa záznamov rímskych historikov Strabóna, Plínia a Tacita predpokladáme, že Dákovia a sarmatskí Jazygovia ovládali južné Slovensko približne od polovice 1.stor. pr.K. až do polovice 1.stor. po K. Predpokladáme, že dácka a sarmatská invázia nevypudila z nášho územia staršie keltské obyvateľstvo, ale že si toto obyvateľstvo podmanili a osvojili si jeho vyspelú laténsku kultúru. Preto na našom území sa sarmatské a dácke pamiatky nachádzajú iba v menšom zastúpení. No jednako z tohto obdobia poznáme aj dácke pamiatky: VÝČAPY-OPATOVCE, N.HRÁDOK, ŠÁROVCE.

MARKOMANI A KVÁDI

Po prvýkrát sa o Markomanoch zmiňuje Caesar vo svojej správe o bojoch s Ariovistom na pôde galských Sekvanov západne od rieky Rýn v r.58 pr.K. Pomenovanie Markoman je odvodené z germánskeho slova, ktoré sa dá interpretovať ako „muž marky“, t.j. muž z okrajového územia, ale aj ako „jazdec“, pretože „markos“ znamená v starej keltštine kôň. Pre prvú etapu ich pobytu na území nad Dunajom môže mať význam Dionova správa o osídlení Hermundurov. Tiberius nachádza v r.6 po K. Markomanov pri rieke Morave a Velleois hovorí, že územie osídlené Marabudovým ľudom hraničí s územím Norika a z pravej strany s územím Panónie. Ich sídla môžeme situovať na sever od Dunaja, teda na územia dnešného juhozápadného Slovenska. Dunaj bol pre nich bezpečnou hranicou, ktorá ich chránila pred Rimanmi. Pás územia, ktorý Markomani a Kvádi zaujali bol dlhý 400 km, celé dnešné severné Rakúsko a celé dnešné slovenské Podunajsko.

Najstaršie dielo, ktoré obsahuje zmienku o Kvádoch sú Strabónove Geografiky. Presnejšie umiestňujú Kvádov správy Tacitove a záznamy od Ptolemaia a Marca. Všetky tieto správy ich lokalizujú na územie dnešného Slovenska. Podľa týchto správ je možné východné hranice kvádskeho územia umiestniť do Novohradských vrchov a do Slovenského rudohoria. Zo zápisov prvej knihy cisára a filozofa Marca Aurélie je jasné, že povodie dolného a stredného Hrona bolo kvádske. Ich západnou hranicou bol pravdepodobne tok rieky Moravy, ktorý ich oddeľoval od Markomanov. Môžeme sa domnievať, že Kvádi prišli na naše územie spolu s Markomanmi, alebo o čosi pred nimi zo západnej Germánie. Tacitus hovorí aj o opevnenom sídle ich kráľa Vania. Ťažiskom Vaniovho kráľovstva bolo Slovensko. Bol to prvý kráľ Kvádov (a Markomanov), dosadený z moci Ríma. Vzrastajúca populácia kmeňov začal prejavovať nedostatok pôdy a s nim spojená túžba získať ju za Dunajom. Vyvrcholením tohto procesu boli ich vpády na rímske územie, čo viedlo k markomanským vojnám. (Nápis na skale v Trenčíne a pobyt Marca Aurélie na Hrone). Kvádi po porážkach, ktoré utrpeli od Rimanov, chceli opustiť naše územie, ale v tom im zabránil Marcus Aurélius tým, že obsadil priesmyky nad ich severnými hranicami. Tieto „severné priesmyky“ je potrebné hľadať v Karpatoch. Sídla Kvádov historik Prolemaios situuje do blízkosti lesa Lúna, ktorý stotožňujeme s dnešnými Karpatami. Hovorí aj o baniach na železo, ktoré treba hľadať v dnešných Štiavnických vrchoch.

Najväčšou pozoruhodnosťou, ktorou sa vyznačujú ich hroby z konca 3. a zo začiatku 4.stor. po K. je kostrové pochovávanie v hrobách nápadne veľkých rozmerov. Je to celkom nový typ pochovávania, s ktorým sa na našom území stretávame po prvýkrát. Zmenou žiarového rítu na kostrový sa začínajú odlišovať bohatí germánski náčelníci od nižšie postavenej ľudovej spoločnosti. Východná Germánia udržiavala čulé obchodné styky so severopontickou oblasťou. Kupci z helenistických miest pri Čiernom mori prinášajú na naše územie vyspelé výrobky, ktoré sa stali vzorom pre domácu výrobu. Po Markomanských vojnách boli na našom území vedúcim etnikom Kvádi. Ich mocenské postavenie bolo najsilnejšie medzi 3. a 4.stor. po K. Pre obchodné styky slobodnej Germánie veľa znamenala „Juhovýchodná cesta“, vychádzajúca z obchodného čiernomorského mesta Olbia. Delila sa na dve vetvy: trať južnú, idúcu na San a Vislu a na trať severnú, smerujúcu na Narev a západný Bug. Ale obchodovalo sa aj po „Jantárovej ceste“.

RIMANIA

Približne asi v roku 10 pr.K. Rimania zriadili provinciu Panónia. Bol to rímsky konzul Marcus Vinicius, ktorý v roku 19 po K. prekročil Dunaj pri Carnunte alebo Brigetione (pri Devíne alebo pri Komárne) a tiahol južným Slovenskom k hornej Tise územím Kotínov a Osov a ďalších dvoch neznámych kmeňov. Doba vlády cisárov Traiana, Hadriana a Antónia Pia bola tzv. „Zlatá doba rímskej ríše“. Traián porazil Dákov a zriadil novú provinciu na dolnom Dunaji. Hadrian vybudoval stredodunajský obranný val – LIMES ROMANUS. Hadrianov nástupca Aelius Verus a po ňom Antónius Pius ľahko odražali útoky Kvádov na Limes. Ale v roku 168 po K. barbari predsa len prelomili stredodunajskú limitnú obranu. Obaja cisári Marcus Aurélius a Lucius Verus sa osobne zúčastnili výpravy, ale Lucius zomrel vo voze ranený mŕtvicou. Boje sa od roku 172 odohrávajú aj na našom území. Marcus Aurélius si bol dobre vedomí nebezpečenstva, ktoré hrozí Rímu od Markomanov a Kvádov, preto najal pomocné oddiely Germánov a postavil Germánov proti Germánom. V rokoch 172-175 po K. bojovali Rimania na našom území najskôr proti Germánom (Kvádum), potom proti Markomanom, v rokoch 174-175 po K. proti Sarmatom a znovu proti Kvádum.

Z tohto obdobia pochádza aj výjav na stĺpe Marca Aurélia v Ríme ako aj podrobný opis Cassiusa Dia, opisujúce príbeh so „zázračným dažďom“, ktorý môžeme datovať do roku 173 po K. Bitka, ktorý opisuje Cassius Dios sa odohrala medzi Rimanmi a Kvádmi niekde na dolnom toku Hrona, „v kraji Kotínov závislých od Kvádov.“ A je tu aj jedinečný zápis z prvej knihy cisára Marca Aurélia rozhovory so sebou: „písané v zemi Kvádov pri rieke Hron“. (V gréckom originály Garanuas=Hron). Cisár Valentianus rozkázal stavať opevnené tábory pre posádky za riekou Dunaj priamo na území Kvádov, akoby už podliehali rímskej právomoci.

Za rímske lokality na našom území môžeme považovať BÍŇU, ŽELIEZOVCE, LEVICE a ŠÁROVCE. Traianus, dobyvateľ Dácie, rozdelil Panóniu na dolnú a hornú. Vtedy sa začali stavať rímske stanice aj v údoliach Hrona. Marcus Aurélius počas Markomanských vojen skutočne okupoval kvádsky a markomanský kraj juhozápadného Slovenska. Veľká časť z 20.000 rímskeho vojenského kontingentu bola nepochybne rozmiestnená na juhozápadnom Slovensku. Muselo tu existovať veľa vojenských táborov pre okupačné posádky. Boli to provizórne tábory s hlineným valom a drevenou palisádou, ktoré existovali 2-5 rokov. Tieto stanice strážili dôležité cesty, niektoré z nich mali funkciu obchodnú, alebo diplomatickú-konzultárnu. Takýmito stanicami boli aj ČENKOV, ŠÁROVCE, NEMČIŇANY. Rímske tehly sa našli aj v ŠÁROVCIACH a LELE. Rímska keramika „terra sigilata“ a „terra negra“ sa našla v BEŠEŇOVE a v ŠÁROVCIACH. Sklenené nádoby rímskej provincie poznáme zo ŠÁROVIEC, rímske kahance z LEVÍC a POHRONSKÉHO RUSKOVA. Sídlička z doby rímskej máme doložené v ČAKE, BEŠEŇOVE, LIPOVEJ.

UMENIE, ŽIVOT, TÚŽBY

Za významný míľnik vo vývoji rímskeho umenia na jeho prechode od klasického realizmu k výrazovej abstrakcii považujú výtvarní teoretici zhodne STĽP MARCA AURÉLIA. Tento monument stojí v Ríme a sú na ňom zobrazené udalosti, ktoré sa veľmi úzko dotýkajú územia dnešného juhozápadného Slovenska. V sedemdesiatych rokoch 2. storočia sa končí zlatá doba rímskeho impéria. Do Ríma prenikajú mystické orientálne prvky, vrátane kresťanstva získavajúceho si stále väčší počet stúpencov. Azda najlepšou ukážkou týchto tendencií neskorímskeho obdobia je pyxida zo slonoviny nájdená v ČIERNYCH KLAČANOCH. Stretáva sa tu realistické znázorňovanie (bukolícky výjav s ovcami) s abstrakciou portrétovaných postáv a stvárnených s nábehom k byzantskému ikonizmu. Takýmito spôsobom boli zhotovené aj mince z BÍNE.

Rímski hrnčiari, nadväzujúc čiastočne na etruské a čiastočne na helenistické tradície, úspešne rozvinuli výrobu reliéfne zdobenej keramiky – TERRY SIGILLATY. Nádoby tohto druhu charakteristické červeným alebo tehlovočerveným povlakom, sú zdobené figurálnymi rastlinnými alebo geometrickými motívmi. Aj v produkcii lúp a terakot vychádzali Rimania z helenistických tradícií. Vysoký stupeň rozvoja dosiahlo v Ríme umelecké spracovanie kovu, najmä striebra a

bronzu. Pozoruhodný je aj Sargofág veterána II. Pomocnej légie v kostole v ŽELIEZOVCIACH. V reliéfnej výzdobe sú znázornené orientálne božstvá Kautés a Kautopatés, svedčiace o tom, že zosnulý bol príslušníkom Mitrovho kultu. Zo severoitalskej oblasti pochádzajú aj nádherné skyfosy a kantharosy nájdené v bohatých germánskych hrobách. Lampy tvoria zvláštnu skupinu antických keramických výrobkov. V rímskych vojenských objektoch a civilných osadách patrili k bežným úžitkovým predmetom. Objav sklárskej fúkacej pišťaly znamenal, že sa po prvýkrát začalo vyrábať a používať aj technické tabuľové sklo na okná.

HÚNI

Na našom území sa začal proces SŤAHOVANIA NÁRODOV v rokoch 406-407 po K. odchodom Kvádov na západ a juh Európy. V polovici 5. stor. prenikali do stredného Podunajska a Panónie Húni, ktorí spolu so svojimi spojencami vyvrátili LIMES ROMANUS. Vrcholné obdobie Húnskej ríše je spojené s Atilom (445-453 po K.). V roku 451 vpadol do Galie, ale spojené západorímske a germánske vojská ho porazili na Katalúnskych poliach v strednom Francúzsku. V roku 453 Atila zomrel a jeho ríša sa rozpadla. Húnska expanzia nakrátko zasiahla aj Slovensko, o čom svedčia nálezy na pohrebisku v LEVICIACH, kde sa našli zvyšky strieborných kovaní a pošiev húnskych jazdcov. K základnej výzbroji húnkeho bojovníka patrila kopija. Zámožnejší bojovníci vlastnili jednosečný a dvojsečný meč-spahta. Obidva typy sú známe z kostrových hrobov z LEVÍC. Archeologické pamiatky svedčiace o pohybe Ostrogótov poznáme z pohrebísk z LEVÍC, KALNEJ NAD HRONOM. Z tohto obdobia pochádzajú aj dve honosné prilbice z DOLNÝCH SEMEROVIEC. Pozlátene a strieborné prilbice sú jedinečné exempláre z obdobia sťahovania národov. Ich pôvod treba hľadať v orientálnom prostredí perských dielní.

AVARI

Pramongolské, nomádske spoločenstvá žili medzi Uralom, Altajom, Kaspickým a Čiernym morom. Keď stredoázijské stepi vyschli, hľadali pre svoje stáda nové územia. Byzantínci ich nazývali Arbaroi. V Panónii sa Avari objavili v roku 568 po K. Boli to koristnícke jazdecké skupiny, ich počet presahoval 30.000 bojovníkov. Typickým znakom ich sídiel boli kostrové pohrebiská (často aj s koňom). Ich zovňajšok charakterizovali vrkoče. Pre všetky ich koristnícke skupiny bol charakteristický nedostatok žien-rodičiek a detí, preto Avari riešili tento problém exogamiou, keď sa na zimné obdobie nasťahovali do domácnosti Slovanov. Na ich čele stál kagan Bajan. Pomocou panónskych Slovanov Bajanovi Avari v roku 572 dobyli hlavné mesto Panónie – SIRMIIUM. Potreba rýchlych presunov na riedko osídlených stepných oblastiach ich zákonite viedla k jazdeckému spôsobu života a tiež k vytvoreniu špecifických foriem boja priamo zo sedla. Tomu zodpovedala aj výzbroj, ktorá znamenala v tej dobe vrchol technickej dokonalosti a efektívnosti: ľahšia šabl'a s ohnutou čepeľou a vyklonenou rukoväťou, reflexný luk zložený z viacerých častí predstavoval najvyššiu úroveň vtedajších útočných metacích zbraní. Umožňoval streľbu zo sedla. Kovové strmene umožňovali Avarom stýčiť sa v sedle a použiť v boji zblízka v plnom rozsahu sečné zbrane, alebo vrhací oštep.

Náboženským predstaviteľom avarskej vojenskej demokracie bol šaman – jugur. Vojenským predstaviteľom bol kagan a jeho zástupca sa volal tudun. Manželka kagana sa volal katun. Svoje zemné hrady budovali Avari z dreva, kameňa a hlíny. Ich nemecký názov je ring (z toho je známe slovo hrink-hrinky).

Základom slovanského protiavarského odboja sa stali hory stredného a severného Slovenska, kde nedosiahol priamy avarský vplyv. V roku 811 panónski Slovania organizovali útok proti Avarom. Boli to tí, ktorí boli predtým v službách avarských kaganov. Ako príklad možno uviesť vysokopostaveného veliteľa medzi avarskými veliteľmi, Slovana VOJNOMÍRA. Tento veľmož v roku 795 opustil avarskú elitu s výčitkami na adresu kagana, jeho manželky a jeho veľmožov.

SLOVANIA V OSUDOVOM STREDE EURÓPY

V roku 623 po K. sa Slovania v severnej časti Dunajskej kotliny vzbúrili proti Avarom a na čelo si zvolili kmeňového vodcu SAMA. Na celých 35 rokov sa zbavili avarského jarma. Túto vzburu vyprovokovali sami Avari svojim neľudským správaním. Slovania ich volali OBRI. Nútili ich zúčastňovať sa na vojenských výpravách proti Byzantíncom, v ktorých ich Avari stávali do prvých radov. V zime im vyjedali domácnosti a znásilňovali ich ženy. V roku 631 po K. na Samov kmeňový zväz zaútočili Frankovia na čele s kráľom Dagobertom, spolu s Longobardmi a Alemanmi. Dagobert márne obliehal pevnosť Vogatisburg, ktorý treba hľadať niekde medzi Karpatami a Viedenským lesom.

Bezpečne vieme, že naši predkovia – STARÍ SLOVANIA, prišli do Karpatskej kotliny v 4.-5. storočí po K. Na území juhozápadného Slovenska museli nutne nájsť pozostatky monumentálnych a technicky inšpirujúcich rímskych opevnení, ako aj ich ďalších stavieb. Po Samovej smrti sa naši predkovia aj v okolí Slovenskej brány dostali do bezprostredného kontaktu s avarským etnikom. Tomuto obdobiu hovoríme „slovensko-avarská symbióza“, ktorá trvala až do konca 8. storočia. Prejavom tejto doby sú kostrové pohrebiská, v ktorých bola pochovaná vládnúca zložka spoločnosti, ale aj príslušníci jednoduchých vrstiev slovanského a avarského pôvodu. Bohaté garnitúry opaskov, ženské šperky, dekoratívne kovové časti konských postrojov, patrili príslušníkom elity. Nebolo ojedinelým javom pochovanie koňa ako nevyhnutného symbolu jazdeckého bojovníka. Okrem avarských zbraní si zaslúžia našu pozornosť aj zbrane zo západu, najmä za bavorského a franského prostredia: jednosečný meč-sax, dvojsečný meč-spatha, hroty kopijí s krídelkami, hroty šípov s tordovaným krčkom, tulajky. Na našom území to bola typická slovanská zbraň – sekera.

„V štyridsiatom roku panovania Chlotara, muž menom SAMO, rokom Frank z kraja senonského v sprievode mnohých kupcov uberal sa obchodovať k SLOVANOM prezývanými Vinidmi. Keď Vinidi s vojskom zaútočili proti Húnom, kupec Samo, ktorého som vyššie spomunul, postupoval s nimi vo vojsku a vtedy proti Húnom prejavil také schopnosti, že to vzbudilo obdiv a nesmierny počet Húnov padlo mečom Vinidov. Keď Vinidi spoznali Samove schopnosti, zvolili si ho za svojho kráľa a tu šťastne panoval 35 rokov“ (FREDEGARI SCOLASTICI CHRONICARUM LIBRI IV, 48)

Keď v roku 631 Slovania pobili a olúpili franských kupcov, Dagobert I. poslal k Samovi svojho vyslanca Sychária, aby od neho vymohol odškodné. Samo však nielenže odmietal prijať franského vyslanca, ale tento keď sa k nemu dostal trikom preoblečený do slovanských šiat, bol ochotný začať rokovania iba s podmienkou, že sa rokovania rozšíria aj na slovanské sťažnosti voči Frankom. Táto podmienka popudlivého Sychária vyprovokovala k nepodloženým výrokom a k vyhrážkam. Po neobyčajne ostrej hádke skončila audiencia franského vyslanca tým, že ho dal Samo z miestnosti násilne odviešť. Dagobert zareagoval na tento incident násilím a utrpel potupnú porážku už pri spomínanom Vogatisburgu.

Z dobových prameňov sa dozvedáme len toľko, že Samo vládol 35 rokov a že s 12 ženami mal 22 synov a 15 dcér. O udalostiach po jeho smrti v roku 658 zatiaľ história tvrdohlavo mlčí. Jadro jeho ríše treba hľadať na Morave a na juhozápadnom Slovensku. Toto územie bezprostredne susedilo s Avarmi, na druhej strane bolo tokom Dunaja a novohradsko-matranským a budovinovým oblúkom dostatočne chránené od kmeňového územia avarských kaganov v Tisy a preto poskytovalo optimálne podmienky pre veľké protiavarské povstania.

VEĽKÁ MORAVA

Správu o Morave z roku 822 môžeme považovať za prvú priamu správu o moravskom štáte vôbec. Ale rovnako bude stará aj informácia o Morave s jedenástymi brodmí, mestami (či župami) napísaná bavorským geografom – DESCRIPTIO CIVITATUM ET REGIONUM AD SEPTENTRIONALEM PLAGAM DANUBI. Východným susedom moravského štátu, ktorému vládol MOJMÍR (Mojmar) bol podobný štátny útvar, ktorému vládol PRIBINA. Na konci 8. storočia Karol Veľký zriadil Východnú marku, a tak sa tieto oblasti dostali do priameho susedstva Franskej

ríše. Frankovia ako prostriedok na ovládnutie našich predkov využili akt šírenia kresťanstva a to rozšírením jurisdikcie Pasovského arcibiskupstva aj na naše územie.

Novú etapu vývoja na strednom Dunaji znamenali roky 830-833, keď boli zjednotené obidva štátne útvary na západ od Malých a Bielych Karpát do jedného útvaru. Východofranský kráľ Ľudovít Nemec sa vojenskými výpravami v rokoch 846 a 855 znovu pokúsil pripútať k svojmu pántstvu Moravu. Prvou výpravou sa mu podarilo zosadiť z trónu Mojmíra a dosadiť zaň jeho synovca RASTISLAVA, ale aj ten po určitom čase nastúpil rovnako emancipovaný smer ako jeho predchodca. Naopak, v roku 860 uzatvára Rastislav spojenectvo s Karolmanom proti Ľudovítovi Nemcovi. Na toto spojenectvo doplatil svojim životom i verný vazal Ľudovíta, knieža PRIBINA, ktorého územia dočasne obsadili Moravia. Rastislav si uvedomoval dôležitosť hľadať proti Franskej ríši oporu, ktorá by bola rovnocennou protiváhou franko-bavorským aspiráciám. Takouto oporou mohla byť len RÍMSKA KÚRIA, pretože podľa dobových teologicko-právnych názorov „veškerá svetská moc pochádza od Boha“. Preto sa Rastislav obrátil najskôr na Rím. Išlo mu o to, aby sa Veľká Morava, zriadením vlastného biskupstva, cirkevne podriadila priamo Rímu, a tak sa vymanila spod vplyvu pasovského episkopátu. Keď nepochodil, obrátil sa na Byzanciu. Misia spolu s KONŠTANTÍNOM FILOZOFOM a archontom opäť METODOM (pôvodným svetským menom pravdepodobne MICHAEL) dorazila na Veľkú Moravu buď ešte koncom leta v roku 863, alebo koncom jara 864. Misia priniesla Rastislavovi list od MICHALA III., v ktorom sa na Veľkej Morave výnimočne povoľovalo ako liturgický jazyk používať staroslovienčinu. V závere listu prirovnal Michal III., v ktorom sa na Veľkej Morave výnimočne povoľovalo ako liturgický jazyk používať staroslovienčinu. V závere listu prirovnal Michal III. Rastislava k cisárovi Konštantínovi Veľkému. V lete v roku 867 sa s misiou stretávame pri Blatenskom jazere u kniežat'a KOCELA a na jeseň (október) je misia v Benátkach. Misia dostala pozvanie od pápeža. Konštantín a Metod pozvanie prijali a od tejto chvíle dochádza k obratu v zahraničnej politike Veľkej Moravy, orientovanej v predošlých štyroch rokoch výlučne na Byzanciu. Veľkej Morave sa ponúkal partner vzhľadom na Frankov oveľa platnejší - pápežská kúria. Misia koncom roku 867 dorazila do Ríma, nový pápež Hadrian II. schválil jej činnosť na Veľkej Morave, používanie staroslovienčiny ako bohoslužobného jazyka a vysvätil niekoľko žiakov. Kúria v snahe upevniť svoje postavenie na strednom Dunaji vyslala Metoda zo zvláštnym listom určeným Rastislavovi, Svätoplukovi a Kocelovi. V tomto liste kúria ustanovila Metoda za pápežského legáta pre všetky slovanské krajiny. Kúria zriadila pre Veľkú Moravu samostatnú cirkevnú provinciu podriadenú Rímu.

Karolman Moravu obsadil, zajal Rastislava a po krátkom čase bavorskí biskupi nechali zajať a uväzniť aj Metoda. V roku 864 bol Rastislav odsúdený na smrť. Ľudovít Nemec ho dal oslepiť. Nakoniec bol Karolmanom zajatý aj SVÄTOPLUK. Na čelo povstania Moravanov voči Frankom sa postavil člen vládnucej dynastie, kňaz SLAVOMÍR. Svätopluk sa spojil s Moravanmi a v roku 873 pripravil Frankom zdruvujúcu porážku. Franko-bavorské duchovenstvo sa snažilo spôsobiť na Morave rozkol. Ako zámienka im poslúžili niektoré dogmatické rozdieli medzi bavorským duchovenstvom a gréckym a slovanským klérom. Išlo o požívanie symbolu FILIOQUE, ktorý používala franská cirkev, no nie Rím, ani caryhradský patriarchát. Ďalej to bol spor o cirkevný majetok. Podľa rímskeho cirkevného práva, ktoré obhajoval aj Metod, prináležalo cirkvi všetko, čo jej bolo darované. (ZAKON SUDNYJ LJUDEM, KAP.1) Tieto spory o cirkevný majetok z 9.storočia predznamenávali budúce spory o investitúru. Nakoniec to bolo používanie staroslovienčiny ako štvrtého bohoslužobného jazyka. Svätopluk sa obrátil pri riešení týchto sporov na Rím. V roku 879 obdržal od pápežskej kúrie list a o rok neskôršie známe privilegium INDUSTRIAIE TUAE, ktorým pápežská kúria berie Svätopluka a jeho ľud pod svoju ochranu. Týmto činom sa Veľká Morava dostala na úroveň Franskej ríše a stála na rovnakej úrovni ako napríklad Anglosaské kráľovstvo Alfréda Veľkého alebo Astúrske panstvo Alfonza III. Veľkého v Španielsku.

V roku 881 pozýva byzantský vládca Bazileos I. Metoda do Caryhradu. Boje medzi Metodom a franskými kňazmi znovu prepukli, keď vybral za svojho nástupcu GORAZDA. Vlna WICHINGOVHO odporu bola taká silná, že ho Metod bol nútený dať do kľatby. Svätopluk sa obracia na Rím, aby spor rozsúdil. Do Ríma sa odobral aj Wiching a dosiahol zrušenie kľatby.

Dosiahol to, že mu Svätopluk za asistencie pápežských legátov, biskupa Dominika a kňaza Jána, zveril správu moravskej cirkvi a dostal právo vypovedať kňazov, ktorí sa mu nepodriadia. Na tomto základe vypovedal Wiching z Veľkej Moravy 200 gréckych a slovanských (väčšinou moravských) kňazov, ktorí sa uchýlili do Bulharska, Srbska, Chorvátska, Vislanska a Čiech. Toto vyhnanie sa uskutočnilo za neprítomnosti Svätopluka.

SLOVANSKÉ UČILIŠTE

Cieľom byzantskej misie bolo založiť slovanské učilište na Veľkej Morave. Pre solúnskych bratov pripravil Rastislav dôležitú úlohu: výchovu vzdelaného a kniežacej dynastii oddaného kléru. Hlaholika bola foneticky dôsledná a prežila z tohto hľadiska gréčtinu i latinčinu! Konštantín za pomoci svojho brata zostavil podľa gréckeho textu (Parimejnik) Evanjeliár, Praxapostol (výber čítania z listov a skutkov apoštolských) a kompletný Žaltár (zo Starého zákona). Pre potreby kláštornej komunikácie začal prekladať Rituál a najmä bohoslužobné texty liturgie Jána Zlatoústeho (z gréčtiny). Bratia ako právnu pomôcku zostavili Zakon sudnyj ljudem, preložený z gréčtiny azda už pred rokom 867. Preložili aj beviár nazývaný Časoslov. Samostatným Konštantínovým dielom sú dve časti predhovoru k slovanskému prekladu evanjelia ako celku-Tetraevanjelium, ktorý Konštantín ukončil v roku 867. Konštantín je aj autorom obrany staroslovienciny ako bohoslužobného jazyka Proti trojjazyčníkom. V Ríme zložil tri skladby o nájdení pozostatkov pápeža Klimenta v gréčtine. Sprievod, ktorý v roku 867 na čele s Konštantínom odišiel do Ríma, tvorilo asi 12-15 mužov. Zastavili sa v Blatnohlade, kde Konštantín asi 2-3 mesiace vyučoval a kde sa pridali k jeho sprievodu ďalší. Z údajov vyplýva, že od konca roku 867 do začiatku roku 870 sa Metodovi žiaci vzdelávali v Ríme.

Veľkomoravské slovanské učilište aj napriek svojmu krátkemu trvaniu, predstihlo všetky súveké pedagogicko-literárne strediská, lebo do kultúrneho diania zapojilo slovanský svet! S týmto učilišťom súvisí rozmach slovanského písomníctva v starobulharskom učilišti v Praslave a Ochride. Boli to z časti veľkomoravskí exulanti, žiaci Cyrila a Metoda, ktorí toto kultúrne dedičstvo preniesli do Dalmácie. Z Bulharska sa neskôr cirkevno-slovanské písomníctvo prenieslo do Ruska a Srbska. V oblasti západného patriarchátu bolo veľkomoravské učilište NAJSTARŠOU LITERÁRNO-PEDAGOGICKOU INŠTITÚCIOU, v ktorej slovanský jazyk ako kultúrny jazyk biblie, exegényzy, poézie, právnej spisby a pedagogiky pestoval namiesto „troch posvätných jazykov“ STAROSLOVIENČINU.

ARCHITEKTÚRA

Je pravdepodobné, že starí Slovania pri svojom príchode a postupnom zaberaní územia, sa dostali do styku so zvyškami rímskych stavieb (tábory, burgundy, cesty, mosty) postavených z kameňa a tehly. Mohli to byť aj niektoré keltské oppidá, strategicky rozmiestnené v rôznych oblastiach Slovenska. Ešte pred vznikom Veľkej Moravy existovalo Pribinovo kniežactvo v Nitre. Do Nitry je kolalizovaný aj prvý kresťanský chrám. Pribina pozval na svoje sídlo pri Balatone do Blatnohradu (Zalavár) murárov, maliarov, kováčov a tesárov, ktorí mu mali postaviť pod hradom kláštor a kostol. Bolo to v roku 850. Pribina a jeho syn KOCEL nechali v Zadunajsku postaviť celkom 32 kostolov a 1 kláštor pod hradom. Boli to už murované stavby.

O existencii kláštora vo SVÄTOM BEŇADIKU hovorí listina z roku 1075. V KŇAŽICIACH (dnes časť mesta Zlaté Moravce) sa spomína drevená a po nej murovaná kaplnka. Uhorský kronikár Anonymus pokladá za predmaďarský hrad aj hrad TEKOV. Už začiatkom 12. storočia sa stretávame s empírovými kostolíkmi v DRAŽOVCIACH, KOSTOLANOCH POD T., PÁROVCIACH a v CHALMOVEJ. Ďalším stavebným typom, ktorý sa rozvinul vo veľkomoravskej architektúre boli rotundy. Takáto je aj rotunda v BÍNI. Kostolík bol zasvätený dvanástim apoštolom. Je to kruhovitá stavba z vnútornej strany bohato členená 12-tymi nikami a na východnej strane s vyhlbeným priestorom pre oltár. Tento malý kostolík je pozoruhodný aj tým, že sa tu zachovali fragmenty románskych nástenných malieb. Kláštorný kostol bol aj v KLÍŽSKOM

HRADIŠTI a v LUDANICIACH. Zaujímavý je aj kostol v lokalite BRATKA v LEVICIACH. Našli sa tu dve sakrálne stavby vzájomne spojené, resp. vzájomne sa prekrývajúce. Pozoruhodná je prvá stavba datovaná do polovice 12.stor. Je to práve tvar prvého kostola, ktorý nadväzuje na staršie, veľkomoravské obdobie.

NAJSTARŠIE SLUŽOBNÉ OSADY V OKOLÍ SLOVENSKEJ BRÁNY

Tieto „služobné osady“ vznikali na našom území už počas trvania Veľkej Moravy, keď už veľkomoravská spoločnosť bola triedne a majetkovo značne diferencovaná. Existovala už skupina náčelníkov, vladýkov a kniežat. Ekonomická základňa veľkomoravského ranno-feudálneho štátu predpokladala koncentráciu moci v rukách bohatých jednotlivcov, ktorí disponovali náležitým ekonomickým, vojenským a ľudským potenciálom. Služobné osady spravidla vznikali pod opevnenými hradmi, hradiskami a pevnosťami. Mali remeselnú povahu a uspokojovali potreby priveľigovanej spoločnosti, ale aj širokého okolia. Pravda, vznik takýchto osád nutne predpokladá remeselnú špecializáciu, ako aj dokonalejšiu technológiu jednotlivých remesiel. V najväčšej miere sa osadné názvy opakujú na území TEKOVA a HONTU. Takmer rovnomerne sú na týchto územiach rozložené názvy:

TOVARNICI (9 prípadov)
VINARI (7 prípadov)
GRNČARI (6 prípadov, obec Hrnčiarovce)
VOZOKANY (rovnomerne po celom území)
ILMARI (pestovatelia mäkkého dreva-ilmu, truhlári)

KONKRÉTNE NÁZVY OSÁD

ČELAD (obec Čeladice)
GOLOTA (holota-podradné služobníctvo. Osada Holotka-samota pri Nitre)
SOKOLI (ľudové pomenovanie pre sokolníkov, poľovníkov, polujúcich pomocou cvičených sokolov, obec Ipeľský Sokolec)

BRODNICI (strážcovia brodov, upravovatelia brodov, vodných tokov. Brodnik – už nejestvujúca osada)
ČRNICI (výrobcovia niella, špeciálnej černe na výrobu šperkov. Obec Černíky).
DVORNICI (služobníci na hrade)
KADARI (zhotovovatelia kadí, drevených nádob)
KOVAČI (zhotovovatelia výrobkov zo železa. Obec Kozárovce)
KOVARI (kováči, obec Kovarce)
KOŽARI (pastieri, chovatelia kôz. Obec Kozárovce, ale až od 18.stor.)
LOVCI (obec Lovce)
MEDOVARI (pripravovatelia nápojov z medoviny. Obec Medovarce)
MOŇARI (výrobcovia šperkov, šperkári. Monar – dnes už neexistujúca osada)
OTROCI (nevoľníci, zajatci. Obec Otrokovice)
PASTUŠI (pastieri oviec, dobytky. Obec Pastovce)
PSIARI (psovodi, opatrovatelia poľovníckych psov. Obec Psiare)
ŠČITARI (zhotovovatelia štítov. Obec Štitáre)
TESARI (stavitelia zrubových stavieb. Obec Tesáre, Hontianske Tesáre, Tesáre, okres Topoľčany)
TLMAČI (sprostredkovatelia, tlmočníci pre cudzích hostí, kupcov, možno aj prišlých Staromadžarov, rečovní tlmočníci. Mesto Tlmače)
TOVARNICI (skladači-nakladači, strážcovia skladov a tovaru, strážcovia pokladu. V maďarčine „tárnok“. Obec Továrniky)
VINARI (malá osada pri Jablňovciach)

VOZOKANY (ľudové pomenovanie pre poddaných povinných vykonávať povozníctvo. Vozokany n. Hronom, Malé Vozokany, Veľké Vozokany, Plavé Vozokany)

ZLATNICI (šperkári, spracovatelia drahých kovov. Obec Zlatno a osada Zlatník – už nejestvujúca v Tekove, obec Zlatníky pri Topoľčanoch)

ŽEMLIARI (pripravovatelia pečiva z jemnej múky, pekári. Obec Žemliare).